

Ernyey József

**A Magyar Szent Korona Országainak
területén érvényben volt
gyógyszerkönyvekről**

Forrás: V. Molnár László (összeáll.): Ernyey József életműve. Gyógyszerésztörténet – művelődéstörténet. Előszó: Grabarits István, a latin szövegrészeket ford.: Magyar László András. A bibliográfia összeállításában közreműködött: Perjámosi Sándor. Gyógyszerésztörténeti szaklektor: Péter H. Mária. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Piliscsaba – Bp., 2008. MATI – Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár – Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság. pp. 190–216. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 24.)

A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK TERÜLETÉN ÉRVÉNYBEN VOLT GYÓGYSZERKÖNYVEKRŐL²⁴⁴

(...) Mikor kezdődött nálunk az osztrák diszpenzatóriumok hatálya?

Amennyire hiteles történeti emlékeink terjednek, nálunk a gyógyszerkönyvek tekintetében, mindenkor teljes lelkiismereti szabadság uralkodott, s a gyógyszerészek és orvosok közös megállapodással a francia, olasz és német gyógyszerkönyvekhez alkalmazkodtak. III. Károly (1712-től magyar király) jóindulatú reformjai az osztrák viszonyoktól függetlenül indultak meg, különben a gyógyszerkönyv kérdését nem is érintették, sőt az önállóságra való törekvést magukban is előmozdították, amennyiben Torkos Justus János²⁴⁵ pozsonyi árszabása,²⁴⁶ mint a partiális autonómia jele, még általuk indított meg.

Elismerte ezt az autonóm árszabást maga Mária Terézia, a bécsi egyetem orvosi kara, a közvélemény pedig úgy fogadta, mint az önálló magyar gyógyszerkönyv előhírnökét.

Csak a pusztá véletlen okozta, hogy Torkos műve a prágai és bécsi árszabás, valamint a diszpenzatóriumok figyelembevételével készült, bár korántsem azért, mintha a kiadványokat magára nézve kötelezőnek ismerte volna. És mégis kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy a nagyszombati gyógyszerész-grémium 1748-ban ezen az alapon folyamodott a bécsi diszpenzatórium behozataláért. Ebből is kitűnik, hogy a bécsi úzus, az osztrák pharmacopoeák erőszakolása, ekkor még nem volt elterjedve; különben is tudjuk, mi vitte a nagyszombatiakat e szokatlan lépésre. Kicsinyes féltékenykedés a pozsonyiak sikerére és ellenszenvük Torkos személye és műve ellen.

²⁴⁴ Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak területén érvényben volt gyógyszerkönyvek hivatalos gyógyszereinek jegyzéke (1774–1904). A Magyarországi Gyógyszerészegylet megbízásából összeállította: Ernsey József. Bp., 1905. Magyarországi Gyógyszerészegylet. pp. 13–42.

²⁴⁵ Torkos Justus János (1699–1770)

²⁴⁶ Torkos Justus János: *Taxa pharmaceutica Posoniensis ... quatuor linguis, latina, Hungarica, Germanica et Slauica, elaborata Posonii, 1745.* [7], 50, [2] fol.

Különben a nagyszombati kérvény nemcsak igazságtalan, de még alakilag is törvényellenes volt, amennyiben királyi szentesítéssel bíró intézkedés ellen irányult, s bár indirekt, vádakat emelt olyan mű ellen, melynek értékét még ellenségei is elismerték. Egyébként ez a támadás eredménytelen maradt, a pozsonyi árszabásnak és szerzőjének a méltatlan támadásokért fényes elégtételt szolgáltatott a történelem, amennyiben a mű továbbra – még hatósági tilalom ellenére is – érvényben maradt közel 70 éven át, mikor a bécsi diszpenzatóriumnak már csak az emléke élt. Vegyük továbbá figyelembe, hogy a nagyszombati petíció egy keletkezőben levő grémiumnak a magánvéleménye volt, mely követőkre nem talált, s történelmünkben elszigetelten áll.

Lehet-e már most ebből érvet kovácsolni a bécsi diszpenzatóriumok hivatalos voltára, s ezen az alapon, 156 év múlva visszaható erővel felruházni, kvázi törvényerőre emelni az olyan intézkedést, amely a maga idejében is csak szűkebb hazájában tudott érvényesülni, míg nálunk egyáltalán figyelembe sem kerül? Hiszen, ha ezt elfogadjuk, akkor elismerhetjük – per analogiam – Valerius Cordus művét, általa a *Luminare maiust*, *minust* és a többi ócskaságot, mint a mai *pharmacopoeák* közös őseit, míg végül az egész világirodalomra kiterjedő láncolatot nyerünk.

Rendeletünknek ilyen célja nem lehet, azért a felvett történeti nyomon tovább haladhatunk, míg pozitívabb adatokhoz érünk. Mint már fentebb említettük, a *pharmacopoeák* teljes megértése érdekében figyelembe kell venni a mindenkori árszabásokat, melyek egyúttal az időbeli hézagokat is kitöltötték. A diszpenzatóriumok korszakában a taxák jelentősége is nagyobb, részletezésükbe mindamellet nem bocsátkozunk, csak az 1765. évi bécsi árszabást említjük. Külön kiemeljük ezt azért, mert 1748, illetve 1742 előtt semmilyen nexusunk sem volt az osztrák egészségügyi rendeletekkel.

Közbejött az önálló pozsonyi árszabás, mely bár igényeinket hosszú időre kielégítette, húsz év alatt mégis elavult. Mikor az újabb kiadás érdekében idehaza mozgalom támadt, Bécsben már folyt az 1765. évi árszabás munkálata. Újabb taxánk iránt tett előterjesztésünkre válaszul azt kaptuk, hogy a bécsi taxát – valljuk be még ezúttal minden kényszerítés nélkül – jóindulattal felkínálják.²⁴⁷ Ez a fordulat meglepte magát a Helytartótanácsot is annyira, hogy hirtelenében nem is tudott válaszolni. Tudták azt, hogy az eljárás törvénytelen, de lojalitásukban nem merték a szívességet visszautasítani. A hallgatást Bécsben is beleegyezésnek vették, azért a következő leiratban már azt kérdezték: hány példányt küldjenek a megyék számára hivatalos szétosztás céljából?

A danaosi ajándékot végül az aulikus Torkos János köszönte meg, aki bár teljes devócióval, de határozottan kijelentette, hogy a magyarok

²⁴⁷ Lásd a *Consilium Locumtenentiale* [Helytartótanács] 1765. évi szept. 16. leiratában.

nem óhajtják a bécsi viszonyokhoz szabott taxát, inkább a pozsonyi mellett maradnak. A bécsi taxának tarthatatlan és törvénytelen voltát belátta különben a királynő is, amennyiben 1766. évi július 15-én kelt rendeletével a pozsonyi árszabás érvényét megújította. Négy évvel utóbb ezt tette ismét a Helytartótanács,²⁴⁸ mindamelllett az improvizált bécsi támadás helyrehozhatatlan rést ütött zsenge autonómiánkon. Az 1765. évi kísérlet a szerencsétlen nagyszombati petíciónak első gyümölcse volt, de a bécsi árszabástól – noha súlyos anyagi áldozatok árán – ezúttal mégis csak megmenekedtünk. A kudarcba belenyugodtak a bécsi jóakarók is, ámde új árszabásunk terve ez által meghiúsult.

Újból felajánlották a bécsi taxákat 1766 és 67-ben, de tervük ismét nem sikerült. A szándékolt „kiéheztetés” nem vezetett eredményre, mert az érdekelt gyógyszerészek mindenkor tiltakoztak a bécsi árszabás behozatala ellen, a vármegyék pedig készséggel támogatták ellenállásukat. Naiv módon tudakolták a Helytartótanács útján a bécsi egészségügyi bizottság tagjai, vajon miért ragaszkodnak a magyarok az elavult árszabáshoz (an cur antiquae taxae inhaereatur)? Hihetőleg nem volt senki, aki felvilágosítsa őket, hogy hatóságaink és a gyógyszerészek a jobb jövő reményében szenvednek és várják az önálló magyar gyógyszerkönyvet. Aból a körülményből, hogy az osztrák diszpenzatóriumok és taxák érdekében a szokott szigorral mindeddig nem léptek fel, önként az következik, hogy sem alkalmas jogalapjuk, sem ürügyük nem volt a beavatkozásra.

Eközben a tudomány haladása megrendítette a diszpenzatóriumok hatályát, s imperative követelte a korszerű reformot. Igaz, hogy a „necessitas ... medicaminum apparatus contrahendi et mutandi” [a gyógyszerészeti készlet összeszedésének és megváltoztatásának szüksége] csak nagy későre ért Bécsbe, de mégis csak megérkezett, s többé nem térhettek ki előle.

*

Ez a korszak körülbelül 1770-ben kezdődik, mikor a diszpenzatórium és a régi tekintélyek ideje már annyira lejárt, hogy akaratlanul újításokra kellett gondolni. A reformátorok élén Anton von Störck, a „protomedicus per provincias Austriacas” [az osztrák tartományok főorvosa], N. J. de Jacquin, a chemia és botanika tanára a bécsi egyetemen, a gyógyszerészek közül pedig J. J. de Well állt, akik 1773-ban megbízást is kaptak egy új osztrák gyógyszerkönyv megírására.

²⁴⁸ Vö.: 1769. évi márc. 30-án kelt 125. sz. rendelettel. Lásd újabban erről a témakörrel és a különböző levélváltásokról: Daday András: A hivatalos pozsonyi gyógyszerárszabás és más taxák. In: Daday András: Újabb kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2005. Akadémiai Kiadó. pp. 207–216. (– a szerk. megj.)

Mivel nem célokom keletkezése körülményeit részletesebben tárgyalni, csak általánosságban említem, hogy a mű körülbelül egy évi munka után, 1774. augusztus 1-jével jelent meg *'Pharmacopoea Austriaco-Provincialis'* címen,²⁴⁹ s vele megindult a szomorú emlékű osztrák gyógyszerkönyvek hosszú sora. Reformtörekvéseit illetőleg meg kell jegyeznünk, hogy nem nagy felfordulást okozott, eredetileg nem is volt feladata a diszpenzatóriumot kiszorítani: ellenkezőleg, kézi segédkönyvül volt szánva, mint másodrendű hivatalos kiadvány, afféle *'dispensatorium minus'* a régi mellé, annak érvényét császári paranccsal emeli.

A diszpenzatórium és *pharmacopoea* között hivatalosan definiált különbség az, hogy míg az előbbi átlagosan az egész gyógyszerkincset öleli fel, úgy mint az a nagyobb városokban szükséges, addig a *pharmacopoea* – számot vetve a gyakorlati élet követelményeivel – csakis a legfontosabbakat veszi fel, melyek a vidéki gyógyszertárakban is kellenek. Az ellentét ilyenképpen a névben is ki van fejezve, mert a *pharmacopoea* a szó szoros értelmében nem a mai jelentésű könyvet, hanem magát a gyógyszertárt, az officinát jelenti. A *provinciális* szó mint jelző pedig azt fejezi ki, hogy a vidéki gyógyszertárak igényeit tartja szem előtt. A további részletekre nézve utalok a bécsi 1774. és a pozsonyi 1779. kiadások előszavára, amiből kitűnik, hogy a vidéki gyógyszertárak csak a *pharmacopoea*, a városiak ellenben továbbra is a diszpenzatórium és emellett a *pharmacopoea* előírásaihoz alkalmazkodtak.

Ezáltal tehát maga a hatóság törvényesen két kategóriát teremtett: a vidéki és városi gyógyszerészek osztályát, egyenlő jogokkal, de különböző kötelességekkel felruházva. Sajátságos az a logika, amellyel a hivatalos mű előszava egyszerre védeni és támadni tudja a diszpenzatóriumot. Korholja hiányait, fogyatkozásait, miközben a rossz előírásokat, a megrótt, kifogásolt készítményekkel együtt a legnagyobb lelki nyugalommal veszi át, azzal az ígérettel, hogy a közeljövőben megjelenő nagy munkában még szigorúbb kritikát fog gyakorolni. A kilátásba helyezett új diszpenzatórium mindamellet elmaradt, az ideiglenes jellegű *pharmacopoea* pedig inveterált. A császári pátens tekintélye, vagy talán a szerzők tudományos nimbusza okozta, hogy a sok jóakarattal, de annál kevesebb szerencséjével megírt művecské diadallal járta be a világot. Már a következő évre elfogyott az első kiadás (bibliográfiai értelemben), 1775-ben újra megjelent,²⁵⁰ 1776-ban németül,²⁵¹ majd 1778-ban is, végül átdolgozva és némi-

²⁴⁹ *Pharmacopoea Austriaco-Provincialis. Ad Mandatum S. C. R. Apost. Maiestatis. Vienne, 1774. I–VIII, 1–294, XVIII számozatlan Index*

²⁵⁰ *Ibid.* Fol. 1–292.

²⁵¹ Fol. 1–384.

leg bővítve megjelent 1780-ban,²⁵² de ennek életbe léptetése nálunk elmaradt. Kevés huzavona után elfogadták a pharmacopoeát az addig külön gyógyszerkönyvvel bíró csehek is, nem is szólva a többi osztrák örökös tartományról, de nálunk – legalább spontán – nem tudott elterjedni. Mikor a csendes, nem hivatalos ajánlás és a hivatalos szelíd figyelmeztetés a pharmacopoea megjelenéséről hatástalannak bizonyult, megindultak az apró intrikák, legalább a pozsonyi árszabás kiszorítására, hogy helye legyen az új 1776. évi bécsi taxának.

A kísérlet most sem járt eredménnyel, pedig a pozsonyi árszabás, mely nálunk eddig a pharmacopoeát is helyettesítette, még jobban elavult, alkalmazása kárral járt, de azért nem tágítottak sem a megyék, sem a gyógyszerészek. Ekkor a Helytartótanács nyíltan fellépett, s mint leirata mondja,²⁵³ legfelsőbb utasítás alapján kérdezi a megyéket, adjanak véleményt arra nézve, nem lenne-e célszerű, ideiglenesen kötelezővé tenni a jól bevált osztrák gyógyszerkönyvet és árszabást, mert néhány horvát és erdélyi orvos ez iránt már folyamodott. A megyék egy része tiltakozott a terv ellen, mások meg annyira abszurdnak tartották, hogy nem is foglalkoztak vele. Az újabb kudarc érthető bosszúságot szerzett az egységes állameszme híveinek, mindamellett csaknem két évig tartott, míg újabb támadásra vetemedtek.

A Helytartótanács 1779. évi március 20-án kelt 1335. sz. rendeletével – minden indokolás nélkül – kimondta, hogy az 1774. évi osztrák Provincial. Pharmacopoea és 1776. évi árszabás nálunk is életbe lép. Nem lehet feladatunk e rendelet hatását és végrehajtása akadályait nyomon követni, de a helyzet és a szereplők jellemzése érdekében kiemeljük, hogy Pozsonyban – a Helytartótanács székhelyén – még hat év múlva, tehát

²⁵² Pharmacopoea Austriaco-Provincialis. Editio IV. auctior. Viennae, 1780. I–VI, 1–312 p. + 18. számozatlan index. – Míg a régebbi kiadásokban az editio sorszámát egyáltalán nincs jelezve, az 1780. némileg változott kiadás egyszerre mint negyedik jelenik meg. Ez nyilvánvaló tévedés, mert a fent elősorolt 1774-es, 75-ös, 76-os és 78-as kiadások után az 1780. évi javítottnak, helyesen V. kiadásnak kellene lennie. IV-nek csak akkor mondhatjuk, ha vagy a pozsonyi latin, vagy a bécsi német kiadást figyelmen kívül hagyjuk.

Arra nézve, hogy mennyiben változott az új kiadás, felsorolom a következő adatokat: hat tétel leírása kibővült, vagy pharmakognosiailag módosult. Felvétellett öt új drog, ellenben a készítmények közül kimaradt az Extr. Cochleariae, a Tra amaricans előírása pedig megváltozott. Új tételek a következők:

Aqua chaerifoliae. Aqua menthae. Cerat. pro cereolis bals. Cerat. pro cereolis digest. Cerat. pro cercolis fortius. Cerat. pro cereolis exsiccans., Cerat. pro cereolis ad dolores., Elixir vitrioli spx., Empl. anglic., Emp. cicutae., Essentia guajaci. Extr. arnicae fl., Extr. lactucae. Extr. solani fur. Flores sulfuris. Glob. martis., Liquamen hepatis mustellac. Magist. bismuthi., Ol. menthae pip., Pasta de alth. Rotulae menthae pip., Syrup. aceti. Syrup. chinae cort. Trochisci de castor., Trochisci moschati. Trochisci absorbentes., Ung. ophthalmicum.

²⁵³ Lásd az 1777. évi 1102. sz. leiratot.

1785-ben sem alkalmazták az osztrák-magyar gyógyszerkönyvet, noha behozatalát most már hivatalosan, komolyan is sürgették. Mennyivel inkább dacolhatott a vidék, a nyakasabb vidékek vármegyéi, procul a Jove, procul a fulmine [távol Jupitertől, távol a villámtól]?

Ezzel kapcsolatosan meg kell emlékeznünk arról az eredeti műfogásról, mely az osztrák gyógyszerkönyv behozatala érdekében történt. A jövedelmező pharmacopoea kiadás joga mindenkor egy-egy bécsi könyvkereskedő cégnek jutott, mindennemű utánnomás ellen védő császári privilégium alapján. Az új osztrák pharmacopoeával még itt is kivételt tettek. A honi gyártmányt kívánó magyarok kedvéért kiadatták a jeles művet Pozsonyban, ugyancsak császári mandátum alapján.²⁵⁴ E kiadás történelmi értéke mellett figyelmet érdemel, mint tipográfiai kuriózum is, amennyiben olyan hű mása az eredetinek – az 1774. kiadásnak –, hogy szembeszökő sajtóhibáit, eltörléseit is utánozta, a kötet végén pedig addenda, omissa, errata [kiegészítendő, kimaradtak és tévedések] címen – mindezeket tudva – az elkövetett hibákat bűnbánóan felsorolja. Ugyanígy megjelent²⁵⁵ a bécsi árszabás mása is, melynek példányait a megyék ingyen kapták. Természetes, hogy a Helytartótanács óhajtása nem teljesült, mert az idegennek tekintett könyvek ott rekedtek a megyék levéltáraiban a kísérő rendeletekkel együtt.

Szorosan véve ugyan nem tartozik tárgyunkhoz, de mint irodalomtörténeti emléket megemlítem itt Rácz Sámuel pesti egyetemi tanár műveit, aki Störck kommentárjait: *'Orvosi tanítás'* címen,²⁵⁶ kiadta, majd ezekhez a hazai viszonyokhoz alkalmazott taxát is írt: *'A Störck Antal orvosi tanításaiban javasolt orvosságoknak valóságos ára'* címmel.²⁵⁷ E kiadványok hivatalosakká ugyan nem lettek, de mégis jobban terjedtek a kihirdetett és ingyen osztogatott osztrák-magyar példányoknál, mert a gyógyszerészek céltudatosan, megfontoltan, még anyagi károsodásuk árán is mellőzték e kiadványokat, amiként ezt a hivatalos jelentések és vizsgálati jegyzőkönyvek bizonyítják. Így például a Helytartótanács 1785. évi június 13-ról kelt 7097. sz. udvari rendeletben kérdést kap az iránt: igaz-e, hogy az osztrák árszabás és gyógyszerkönyv Magyarországon még mindig nem lépett életbe?

A megejtett vizsgálatok során csakugyan kiderült, hogy az ismételt utasítások, udvari rendeletek és császári parancsok eredménytelenül hangzottak

²⁵⁴ Pharmacopoea austriaco-provincialis. Posonii, 1779. Typis Franc. Aug. Patzko. 294 p., [I–VI lev.]

²⁵⁵ Posonii, 1779.

²⁵⁶ Störck Antal, báró: Orvosi tanítás, melyet az ausztriai borbélyok számára 1776. eszt. német nyelven kiadott, mostan pedig magyarra fordított Rácz Sámuel. 1–2 köt. Budán, 1778–80. Egy. ny. 120, 274 p.; VI, 170, 30, 96 p.

²⁵⁷ A Störck Antal orvosi tanításaiban javasolt orvosságoknak valóságos ára. Buda, 1779. Egyet. ny. 6 p.

tak el. Pedig ez idő alatt már újabb osztrák árszabás is megjelent, amelynek behozatala iránt a Helytartótanács újabb lépéseket tett. Nevezetesen az 1785. évi 17159. sz. rendeletével az 1779. évi osztrák taxát ajánlja, de a mellőzött pharmacopoeát többé szóval sem érinti.

*

Az általános hangulat jellemzése, a negatív siker közelebbi okainak fejtegetése jelenleg tárgyunk körén kívül esik. Mindamellet koronatanúként nem mellőzhetjük itt sem Huszty Zakariás Teofil²⁵⁸ esetét. A jeles pharmacológus, a pozsonyi főorvos gyógyszer-tár-vizsgálati jegyzőkönyvei általános feltűnést keltettek alaposáguknál fogva. Annyira megnyerték a Helytartótanács szakembereinek, sőt magának az udvari tanácsnak a tetszését, hogy ezeket követendő példaképekül az összes megyei főorvosnak megküldték.²⁵⁹

Ez a feldicsért jegyzőkönyv azonban a köteles hódolat korlátai közt kegyetlen kritikát mond az osztrák központi rendszerről és az erőszakolt osztrák pharmacopoeák értékéről, egyúttal magyarázatot ad arra nézve, miért lehetett oly könnyen nélkülözni az osztrák gyógyszerkönyveket.

Elmondja, hogy a magyar gyógyszerészek kerülnek és mellőzik az osztrák pharmacopoeát, meg sem veszik, aztán így folytatja: „Ez egy olyan hiba, amely az itteni gyógyszerészek zömére jellemző, ám ezekért nem annyira a patikusok hibáztathatók, hanem inkább a magasabb hatóságok”.²⁶⁰

Magáról az osztrák pharmacopoeáról – az 1780. javított kiadásról – pedig így nyilatkozik: „Az Osztrák Tartományi Gyógyszerkönyv eddigi tökéletlensége mellett nem fölösleges azt kívánnunk, hogy a jövőben egy itteni orvosbizottság javításokat eszközöljön rajta”.²⁶¹

Ezt a kritikát vindikálta az udv. Tanács, köröztette a Helytartótanács és végül csodálkoztak, hogy a magyar gyógyszerészek nem becsülik eléggé az osztrák pharmacopoeát!

Csak egy év múlva látta be a Centralbureau, micsoda fegyvert szolgáltatott e körözüvénnyel az osztrák gyógyszerkönyv ellenségeinek kezébe és visszavonta, helyesebben más minta-jegyzőkönyvvel pótolta a Huszty-féle elaboratumot, de emléke, mint az idők jele, fennmaradt a megyékben és a szakmai körökben egyaránt.

²⁵⁸ Huszty Zakariás Teofil (1754–1803) pozsonyi orvos

²⁵⁹ Lásd az 1786. évi február 21-én kelt 7995. sz. rendeletet.

²⁶⁰ Az eredeti szövegrész így hangzik: „Es ist diess ein Fehler, welchen die meisten hiesigen Apotheken gemein haben, wovon die Schuld nicht sowohl an den Apothekern zu liegen scheint, als vielmehr an der höhern Stelle.”

²⁶¹ Az eredeti szövegrész így hangzik: „Bey der bisherigen Unvollkommenheit der Pharm. Austr. Provincialis ist dann auch selbst der Wunsch nich überflüssig, dass für die Zukunft von einem hiesigen Collegio medico – Verbesserungen gemacht werden.”

Tegyük fel, hogy a ránk erőszakolt bécsi gyógyszerkönyv a tűntető mellőzés dacára valóban hivatalos lett és lássuk főbb intézkedéseit, melyek a mostani rendeletet érintik. Mindenek előtt konstatálhatjuk, hogy az erős hatású szerek forgalma tekintetében korlátokat nem szab, tilalmazott, a csak orvosi rendeletre kiadható szerek megkülönböztetéséről szó sem esik benne, noha a † jelzés sűrűen ismétlődik. Az utasításoknak erre vonatkozó szakasza így hangzik: „azok az egynemű gyógyszerek, amelyeket keresztrel (†) jelöltünk szárazon nem tárolhatók, mivel csak friss állapotban keverhetők gyógyszerösszetételekbe”.²⁶² Ilyen drogok pl. a *Rhamnus cathartica*, *Sedum majus*, *Carduus mariae*, *Strammonium* stb.

A pharmacopoeák ilyen látszólagos hiányából korántsem szabad arra következtetni, hogy a fortiter agentia [erős hatású szerek] kérdése nem volt rendezve. Voltak erre vonatkozó rendeletek, de ezek nem a pharmacopoeában, hanem ettől függetlenül jelentek meg. Ilyen volt például, hogy – csak az e korból való hazai rendeleteket idézzük – a *Consilium Locumtenentiale* [Helytartótanács] 1742. évi június 23-án kelt rendelete, mely generative csak a „drastica purgantia, vomitoria, humores emoventia, abortum procurantia, et opiata” [az erős hajtószerek, hánytatók, nedvhajtók, magzathajtók és opiátok] kiadását tiltja. Ennél részletesebb a pozsonyi rendelkezés, mely a gyógyszerészek érdekében hozza ugyan az erősen ható szerek jegyzékét, de csak azért, hogy ezeket – vagy az ilyenfélét – más kereskedés, vagy materialista ne tarthasson, ne árulhasson, in quacunque quantite, pondere et mensura [semmilyen mennyiségben, súlyban és mértékben]!

A mai viszonyokkal való egybevetés céljából bemutatom pl. a Torkos-féle elenchust: „Purgantia, vomitoria, uti: colocynthis, scamnoneum, agaricus, jalappa, euphorbium, gummi gutti, hermodactyli, mechoacanna alba, resina jalappae et scammoniae, semen cataputiae, granatiglia, cocognidia, mercur. dulcis, magnesia alba, tartar. emeticus, rad. Ipeca-coannae...”²⁶³

²⁶² Az eredeti szövegrész így hangzik: „quae simplicia (†) notata sunt sicca asservari non debent, quoniam recentes tantum compositiones ingrediuntur.”

²⁶³ Grabarits István kiegészítései:

Purgantia, vomitoria, uti = Hajtó és hánytatószerek, úgymint

colocynthis = sártök, vad-tök (*Citrullus colocynthis* Schrad.)

scamnoneum = a *Convolvulus scammonia* L. gyantája

Agaricus = taplógomba (*Polyporus officinalis* Fr.)

Jalappa = jalapa-gumó (*Ipomoea purga* Heyne)

Euphorbium = kutyatej (*Euphorbia resinifera* Berg.) beszáradt nedve

gummi gutti = gutti-mérga, a *Garcinia morella* Desr. és más fajok szolgáltatják

hermodactyli (*Bulbus Colchici*, őszi kikerics) = őszi kikerics (*Colchicum autumnale* L.) gumója

mechoacanna alba = fehér mechoakanna-gyökér (*Ipomoea jalapa* Pursch.)

resina jalappae = jalapa gumó (*Ipomoea purga* Heyne) gyantája

Az összetett szerek közül: pulveres compositi, aquae simplices et comp., pilulae, sales, species, syrupi, unguenta...²⁶⁴

A gyógyszerekre vonatkozó közelebbi instrukciók tiltott szerekről ugyancsak nem szólnak, csak általában említik, hogy erősen ható hajtószereket, hánytatót, abortív-szert vagy opiatumot az orvos megkérdezése nélkül nem adhatnak ki, mérget pedig (értve az arzént) csak óvatossággal expediálhatnak.

Az 1765. évi október 16-án kelt rendelet kifejezetten csak az arsent és ópium-féléket vonja ki a szabad forgalomból, az október 30-i pótrrendelet pedig az összes méreganyagok tartását – részletezés nélkül – a gyógyszeráraknak tartja fenn, anélkül, hogy ezeknek medicinális alkalmazását bármiképpen is érintené.

Az 1770. évi október 4-ei 4689. számú *'Generale Normativum in Re*

Scammoniae: lásd fent

semen cataputiae = ricinusmag (*Ricinus communis* L.)

granatiglia = krotonfa (*Croton tiglium* L. és más croton-fajok) magva

Coccognidia = gyűrűfa (*Daphne gnidium* L.) magva

mercur. dulcis = kalomel, higany(II)klorid

magnesia alba = magnéziumhidrokarbonat

tartar. Emeticus = hánytató borkő, kálium-stibiumtartarát

rad. Ipecacoannae = ipekakuána gyökér, hánytató gyökér (*Uragoga ipecacuanha* Bailon.)

²⁶⁴ Grabarits István lektor kiegészítései:

pulveres compositi = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: kettő vagy több összetevőből álló porkeverék.

aquae simplices et comp = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: „aquae simplices = egyszerű vizek”, egy növényi/állati drogból vizes desztillálással előállított termék. „Aquae compositae = sokszertű vizek” (Pozsonyi taxa, 1745), kettő vagy több drog keverékéből vizes desztillálással előállított termék.

Pilulae = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: pilulák, korábbi nevén labdacskok. Az ókor óta ismert gyógyszerforma. Gyurmaszerű eltartásra készített massa, amelyből kezdetben kiszolgáltatás előtt borsónyi nagyságot csíptek le és az ujjak között gömbölyítettek. A XIX. századtól arra alkalmas eszközzel előre elkészítették a gömböket.

Sales = só-félék. Korábban só (sal) névvel illeték a legtöbb kristályosan előállított vegyületet (benzoésav, sal acidus boracicus = borsav, nátriumsulfát, stb.), de sal nevet kapott sókeverék is.

Species = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: több növényi drog keveréke tea főzéséhez. A „species” jelzőjeként általában hatásra utaló szót használtak (species pectorales = hurutoldó tea).

Syrupi = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: egy drogból vagy drogok keverékéből mézzel vagy cukorral készített sűrűn folyó oldat, amely a magas cukor/méz-tartalom miatt eltartható, nehezen romlik. Az ókor óta ismert gyógyszerforma.

unguenta = gyógyszercsoport/gyógyszerforma neve: magyarul korábban „ír” ma kenőcs, krém a neve. Az ókor óta ismert gyógyszerforma. Kezdetben növényi zsiradékokból készült és külsőleg-belsőleg használták. Később az állati eredetű zsiradékok adták az állományát, ma vazelin és különféle polimerek alkotják és kizárólag külsőlegesen használják.

*Sanitatis*²⁶⁵ III. szakaszának 5–7. §-a csak általában érintik a méregügyet, de intézkedései azt bizonyítják, hogy a gyógyszerészek belátására van bízva, kinek mit adjanak ki... Opium, sublimat, et alia venenosa cum circumspicione vendantur [Opium, a szublimát és az egyéb mérgező anyagok körültekintéssel árusíttassanak]. Megerősíti ezt az itt közölt eskümintaszövege is: „Az erős és veszélyes orvosságok eladásakor olyan gonddal járrok el, amilyet a törvény előír...”²⁶⁶

A tárgyunkon kívül eső rendeletekből mutatóul elég ennyi annak igazolására, hogy e korban a pharmacopoeák intézkedései magukban nem adnak korhú képet saját viszonyaikról, sőt félreértésre szolgáltatnak alkalmat, amennyiben a legfontosabb rendeletek tőlük függetlenül jelentek meg, ezek figyelembevétel nélkül pedig a gyógyszerkönyvet nem is használhatjuk kellőképpen. Rendeletünk pedig ezt az eljárást statuálja, mikor további magyarázat nélkül pusztán a pharmacopoeákra utal.

*

De lássuk tovább az I. osztrák gyógyszerkönyv tanulságos sorsát. A pozsonyi – sorrendben immár negyedik kiadás után – átdolgozva megjelent 1780-ban, 1783-ban, 1787-ben és 1790-ben, tehát az I. „kiadás” maga kilencféle kiadásban ismeretes; ezek közül az öt első változatlan, a négy utóbbi lényegtelenül módosult, ennek ellenére hivatalosan ez utóbbiakat külön átdolgozásnak és új kiadásnak tekintik. Ezek mellett külön vehetjük a kritikai és kommentált kiadásokat, valamint a polemikus iratokat, melyek által irodalma még inkább bővül. Ez utóbbiak közül – bár tárgyunkat csak per tangens érintik – kiemelem Huszty Zakariás Teofil *'Kritischer Kommentar'*-jét.²⁶⁷

Az új kiadás előmunkálatai mintegy két évig tartottak, a munka 1793. november 10-én jelent meg *'Pharmacopoea Austriaco-Provincialis emendata'* címmel.²⁶⁸ A gyógyszerkönyv, mint hivatalos okmány kihirdetésére 1795. november 23-án került sor Bécsben, de csak 1796. január 1-jével lé-

²⁶⁵ Lásd újabban: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. I–II. köt. Fordította és magyarázta: Balázs Péter. Piliscsaba – Bp., 2007. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. 437 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 57.)

²⁶⁶ Az eredeti szövegrész így hangzik: „In vendendis medicinis fortibus et periculosis, eam adhibebo diligentiam, quae legibus est expressa...”

²⁶⁷ Huszty, Zach. Theophil: Kritischer Kommentar über die österreichische Provincial Pharmacopoe, mit einem Entwurfe zu einem gemeinnützigen verbesserten Dispensatorium. Pressburg u. Leipzig, 1785. Bei Ant. Löw. XVI, 304 p.

²⁶⁸ Pharmacopoea Austriaco-Provincialis emendata. Ad Mandatum S. C. R. Apost. Maiestatis. Viennae, 1794. Wappler. I–VIII, 195 p. 8°

pett életbe. Német szöveggel Bécsben jelent meg 1795-ben,²⁶⁹ emellett Olaszország számára is közreadták, változatlan latin szöveggel,²⁷⁰ kritikáját ismét Huszty Zakariás készítette el.²⁷¹

Az új gyógyszerkönyv szerzői közül kettő: N. Jacquin²⁷² és Störck Antal (immár báróként) ismeretesek, hozzájuk csatlakozott az ifjabb Jacquin,²⁷³ Cerny udvari gyógyszerész, valamint Basgetha és Offermanns polgári gyógyszerészek. Nem lehet feladatunk e helyütt fejtegetni azt, mennyire érdemi ez új kiadás jelzőjét: „emendata”, vagy miben és mennyire változott, de konstatálhatjuk, hogy az erősen ható szerek szabályozása tekintetében mit sem tett, még azt az ártatlan keresztjelzést is mellőzte, amelyről fentebb említést tettünk. Nincs ilyenféle intézkedés a megfelelő új árszabásban sem (Wien, 1795). Különb, hogy a felvett kronologikus sorrendhez ragaszkodjunk, e kiadásról itt még nem szólhatunk, mert életbeléptetése, sőt kihirdetése nálunk, legalább is megjelenésekor elmaradt, s mint alább látni fogjuk, csak 1801-ben következett be – „erga remonstraciones per comp-lures Regni jurisdictiones factas” [az ország számos törvényhatósága által tett feljegyzések alapján]. Ez a remonstráció természetesen nem volt tüntetés az osztrák pharmacopoea mellett, de hangosabb nyilatkozat a függően tartott gyógyszerészi ügyek rendezésére.

E szomorú fiaskóról is illik néhány sorban megemlékeznünk. Az 1793–1801. évek küzdelmeiben eleinte pártunkra állt a szerencse, amennyiben biztató ígéretet nyertünk, hogy méltányos kívánalmaink mihamar teljesülni fognak. Ezt a váratlanul jött engedékenységet a külső politikai viszonyok változásának köszönhattük. A napóleoni harcok viharai lekötötték a bécsi centrum figyelmét, megbénították a közigazgatást, minélfogva a tervezett komolyabb fellépést – a bécsi pharmacopoeák érdekében – el kellett halasztani. Eközben a felterjesztések egyre határozottabban sürgették a függően tartott ügyek elintézését, úgyhogy a Helytartótanács sem térhetett ki többé ígéreteinek beváltása elől. Ilyen körülmények között jött létre a bécsi pharmacopoeához alkalmazott, de a hazai viszonyok szerint átdolgozott, valamivel drágább ártételű taxa terve, mely jelentőségénél fogva rövid időre elodázta a pharmacopoea kérdését. Csekély recompensatio volt ez az ország súlyos erkölcsi és anyagi áldozataiért, mindamelllett a közvélemény már megjelenésének hírére is örömmel fogadta, valóságos nemzeti vívmányt látott benne. De a nemezis jókor gondoskodott arról, hogy az első örömünk se legyen zavartalan.

²⁶⁹ Viennae, 1795. Wappler. I–VIII, 240 p.

²⁷⁰ Mediolani, 1794.

²⁷¹ Huszty, Zach. Thph.: Ideen zur Verbesserung der österreichischen Provinzial Pharmacopoe besonders in medizinisch-praktischem Geichspunkte. Pressburg, 1797. Bey J. N. Schauff. IV, 163 p.

²⁷² Nicolaus Jacquin (1727–1817), korábban a selmeci bányászati akadémia professzora, ekkoriban a bécsi egyetemen a kémia és a botanika professzora (– a lektor. kieg.)

²⁷³ Joseph Jacquin báró (1766–1839)

A kilátásba helyezett magyar árszabás miatt az 1794/5. évi bécsi taxát nálunk nem léptették életbe, sőt ami ritka esetnek mondható, még csak nem is hirdették ki a szokásos módon tudomásvétel végett.²⁷⁴ Hogy ennek a bécsi műfogásnak horderejét méltányolni tudjuk, figyelembe kell vennünk, hogy a francia háborúk miatt megakasztott kereskedelem hallatlan drágaságot okozott, és a bécsi árszabás már ezt az új piaci helyzetet vette irányadóul. A helyzet nálunk még súlyosabb volt: rossz közlekedés, terhes adók, vámok és harmincadok aránytalanul drágábbá tették a szerezket, mint pl. Bécsben, a kereskedelem akkori centrumában. Csakhamar kiderült, hogy a bécsi bizottság túlbecsülte az árakat, s behozták az úgynevezett falcidiumot, a 20%-nyi levonást, ezt azonban ismét hatályon kívül helyezték. Ezt az 1799. évi intézkedést nálunk ismét nem hirdették ki, a megígért magyar árszabás pedig még mindig nem jelent meg. Ekkor a csaknem tönkre juttatott gyógyszerészek – a megyék támogatásával – új felterjesztéssel járultak a Helytartótanácshoz, függőben tartott ügyeik elintézését kérve. A Consilium Locumtenentiale [Helytartótanács] eleinte nem válaszolt, később hosszás sürgetésre kimondta,²⁷⁵ hogy az osztrák árszabás függelékével együtt nálunk is alkalmazható. Ez volt a kilátásba helyezett magyar árszabás kudarca és a kiéheztetés politikájának diadala. A gyógyszerészek egy része – amennyiben e rendeletről tudomást vett – meghódolt, de a diadal mégsem volt általános, mert a legtöbb vármegye – elveihez híven – opponált és a leiratot nem hirdette ki. Ezt bizonyítják az 1800–1801-es évek gyógyszerész-tár-vizsgálatainak szomorú aktái, amelyekből kitűnik, hogy többnyire még mindig a pozsonyi árszabás uralkodik, ritkábban az 1774. bécsi taxa, ellenben az 1794. gyógyszerkönyv és az új bécsi árszabás csak elvétve található.

Hogy milyen közgazdasági eredményei voltak az új bécsi politikának, arról ugyancsak a fent említett jegyzőkönyvek szólnak, melyek alapján a király 1801. évi november 13-án kelt 11246. sz. leiratával²⁷⁶ kimondta, hogy az 1794. évi bécsi pharmacopoea, valamint a hozzá kiadott taxa – függelékével együtt – nálunk is életbe lép. Csaknem ezzel egyidejűleg megalakult az új bizottság a magyar viszonyokhoz alkalmazott új árszabás szerkesztésére.

Mielőtt erre kitérnénk, vessünk egy pillantást új gyógyszerkönyvünkre. A valóságban ugyan vissza kell mennünk 1793-ig, hogy keletkezése körülményeit lássuk, mert tíz esztendő telt el, míg a jeles művecskét elérhettük.

Címét és szerzőit fentebb már láttuk, itt még csak a szelleméről mon-

²⁷⁴ Lásd Stipcsics pesti orvoskari dékán jelentését a Helytartótanács 1799. évi június 25. kelt 15190. sz. kérdéseire.

²⁷⁵ Lásd az 1800. évi január 28-án kibocsátott 2024. sz. rendeletet.

²⁷⁶ Lásd az 1801. évi december 1-én kibocsátott 26303. sz. rendeletet.

dunk el annyit, amennyit az előszó elárul. A kiadás szükséges voltát igazolják a tudomány újabb vívmányai, melyek által a gyógyszerészet is újabb irányt vett. Csökkenti a szerek számát, de az újak felvételében még annyira óvatos, hogy ezeket külön jegyzékben sorolja fel, s tartásukat csak feltételelesen teszi kötelezővé. Nomenklatúrája egyszerű, minden nélkülözhető szinonimát mellőz, s amennyire csak lehetséges a tudományos, általánosan elfogadott névhez ragaszkodik. Kiküszöbölte a régi alkimista jelvényeket (signa corporum) [testi jeleket], a galenikus készítményeknél pedig a relatív mértékek: manipulum, pugillum [marék, öklömnyi] alkalmazását. Végül elhagyta a műtétek és terminus technikusok magyarozatát, miáltal a könyv terjedelme is csökkent. Beosztása különben a régi maradt. Az emlegetett tudományos vívmányokból láthatólag csak az oldékonysági táblázat +10 °Réaumur vízre alkalmazva, továbbá a hivatalos készítmények higany, antimon és ópium tartalmát feltüntető kimutatások jelentek meg.

Egyébként e későn aktivált kiadásnak végső éveit a nagyobbára kicsikart magyar árszabások homályosították el, úgyhogy ezek mellett csekély jelentősége is elenyészik. Árszabásaink, mint keservesen kivívott partialis szabadságunk emlékei, behatóbb tanulmányt érdemelnek, úgyis, mint a hozzájuk fűződő magyar gyógyszerkönyv keletkezésének tanúi. Figyelmet érdemelnek továbbá, mint a magyar műnyelv kialakulásának orgánumai, mert úgyszólván lapok ezek, amelyekben közvetlenebbül kezdtünk érintkezni hatóságainkkal, s e révén kaptuk a máig érvényes intézkedések jó részét. Nélkülözhetetlenek végül e kiadások az osztrák gyógyszerkönyvek tanulmányozásánál, amennyiben rendelkezéseik mintegy kulcsot szolgáltatnak e művek megértéséhez.

*

Árszabásaink rendszerint Budán, az egyetem nyomdájában jelentek meg negyedréti alakban, latin, magyar, német címlappal, gyakran háromnyelvű szöveggel is. A legelső 1804. július 17-én kelt: *'Taxa medicamentorum emendata pro regno Hungariae et adnexis partibus edita'*.²⁷⁷ Ugyanezen címmel jelent meg az új kiadás 1807. november 3-án. A harmadik kiadás ránk nézve történelmi fontosságú, mint egyetlen emléke a legelső magyar gyógyszerkönyvnek, mely a fent említett hivatalos biztatásra megíródott ugyan, de a megváltozott politikai viszonyok miatt kiadása elmaradt, nem jelent meg. Nyomát csupán az 1808. évi budai árszabás őrzi, a kézirat sorsa ismeretlen. Címe: *'Taxa medicamentorum in pharmacopoea pro regno Hungariae et adnexis partibus emendata contentorum pro anno*

²⁷⁷ *Taxa medicamentorum emendata pro regno Hungariae et adnexis partibus edita.* – Taxe der Arzneien, welche umgearbeitet für das Königreich Ungarn und einverleibte Provinzen herausgegeben wurde. Ofen, 1804. Gedr. mit k. Universitäts-Schriften. 71 p.

1808'.²⁷⁸ Mellőzve a részletek fejtegetését, csak azt emelem ki, hogy a bécsi központ már egy év múlva végleg elejtette a magyar gyógyszerkönyv tervét, de az önálló árszabást egy időre még megtartotta. Erre vall például már a következő árszabást publikáló, 1809. április 11-én kelt 81102. sz. rendelet, mely a régi úzust statuálja: „Az új, Ausztria számára kidolgozott gyógyszerési árszabást előzetes vizsgálat alapján egy gyógyszerészekből és orvosokból álló bizottság Magyarország számára is alkalmazhatónak találta”.²⁷⁹

A szóban forgó új árszabás az 1810. évi *'Taxa novior pro Regno Hungariae adaptata'*. Erről meg kell jegyeznünk, hogy a pharmacopoeákban ma dívó † jelzést modern értelemben használja és megszabja jelentőségét, noha ennek az intézkedésnek még a rákövetkező osztrák gyógyszerkönyvben sem találjuk nyomát. A † jelzésre vonatkozólag az 1810. évi budai árszabásban ezt olvassuk: „§. 5. Azokat a gyógyszereket, amelyeket ebben az újonnan alkalmazandó árszabásban keresztel (†) jelöltünk, a gyógyszerészek csak valamely doktorált orvos szabályszerű receptje alapján adhatják ki.”²⁸⁰

Emellett van még az 1811. évi május 11-én megjelent árszabásunk – már az új korszak küszöbén –, amely egyúttal előhírnöke egy nagyfontosságú rendeletnek. Nevezetesen ugyanezen árszabás kapcsán megjelent egy másik rendelet, mely a keresztel jelzett szerek folytatólagos kiegészítésének tekinthető. Ez az *'Elenchus medicaminum fortiter agentium'* címmel megjelent jegyzék, mely az 1811. december 10-i 30487. sz. helytartótanácsi rendelet mellékletét képezi. Az 1811-es év folyamán kiadott árszabásunkat bejelentő rendelet, a Helytartótanács május 28-án kelt 13098. sz. leirata annyiból érdemel figyelmet, hogy megvilágítja hatóságainknak a magyar taxa és az osztrák gyógyszerkönyv megkülönböztetésében követett elvét: azt az eredeti felfogást, hogy a helyesen szerkesztett árszabás felér a gyógyszerkönyvvel. Másik nevezetessége e rendeletnek, hogy a régi korszak, a *'Pharmacopoea Austriaco-Provincialis'* határát jelzi, amennyiben ekkor már az új *'Pharmacopoea Austriaca'* előmunkálatai folytak.

Véget ért a dicstelen kiadványok sora, s megkezdődik az új periódus, az immár harmadízben regenerált osztrák gyógyszerkönyvek sorozata,

²⁷⁸ *Taxa medicamentorum in pharmacopoea pro regno Hungariae et adnexis partibus emendata contentorum pro anno 1808.* – *Taxe der in der umgearbeiteten für das Königreich Ungarn und dessen angränzenden Provinzen eingerichtete Pharmacopoe enthaltenen Arzneyen für das Jahr 1808.* Ofen, 1809. Gedr. mit k. Univ.-Schriften. 74 p.

²⁷⁹ Az eredeti szövegrész így hangzik: „Nova taxa medicamentorum pro Austria elaborata praevisio examini per Commissionem e medicis et pharmacopoliis pro Hungaria etiam adaptanda visa est.”

²⁸⁰ Az eredeti szövegrész így hangzik: „pharmaca quae in neoadaptata hac taxa signo † notantur per pharmacopoeos modo erga rite confectam praescriptionem approbati medici extradare posse.”

amelyekhez bennünket sajnós, még keservesebb emlékek fűznek, mint az előbbiekhöz.

A fentebb leírt, 1794-ben javított kiadás nem érte el célját, amennyiben a hozzá fűzött várakozásnak – legyen editio nova, repurgata a supervacaneis, locupletata novis [új, a fölöslegetől megtisztított és új dolgokkal kiegészített] – nem felelt meg. Revízióját és új kiadását a közvélemény már rég sürgette, de a közbejött politikai zavarok folytán (a napóleoni harcok viharai), mint a szerkesztő-bizottság ünnepélyesen bevallja, a jámbor terv megvalósítását mindig elodázták. Tolták, halogatták a munkát, amíg csak lehetett, de 1811-ben, tehát 18 évre rá mégiscsak összeültek, mikor a külső viszonyok nyomása már nagyon imperatív módon lépett fel.

A kontinentális zárlat folytán megakadt tengerentúli forgalom tönkretette a gyógyárupiacot. A kis készlet mindenütt kifogyott, s beállt az az eset, hogy a gyógyszerzatnak a politikai viszonyok szabta reformra kellett gondolnia. Valóban azt látjuk az új gyógyszerkönyvben is, hogy a sokat hangoztatott „difficultas in adcurandis exoticis pharmacis” [az egzotikus gyógyszerek beszerzésének nehézsége] szabott irányelveket. A farmakologia arra törekedett, hogy az egzotikus szereket lehetőleg endemikus anyagokkal pótolja. Hivatott tudósok és laikusok serege fáradozott a substitutiókon, obsolet szerek felújításán, szóval a kiüldözött quid pro quo hivatalos pártfogás mellett diadalmasan tért vissza. Nyíltan bevallják ezt az új gyógyszerkönyv szerzői, amennyiben hazafias kötelességüknek látják a tengerentúli szerek mellőzését és a praedilectionem peregrinorum [a külföldiek előnyben való részesítése] szokását korholják. Feledésbe merült drogok, tudatosan mellőzött készítmények kedvéért felújítják a régi rendet, amely a pharmacopoeák fáradozásai dacára még fennén élt. Ez volt a reformatio in peius [rontó módosítás], a visszafelé haladó újítások korszaka.

Ez jellemzi az új osztrák gyógyszerkönyv első kiadását, noha nem lehet tagadni, hogy a körülményekhez képest igyekezett nyomon követni korának tudományos vívmányait. Így pl. behozta a reagens szereket, a kémelő papír, az araeometer (Meissner-féle) használatát, fejlesztette az 1794 óta bevett oldékonysági táblázatot és más ilyen újításokat, minél fogva nívója feltétlenül emelkedett. Az új kiadás jelentősége különben abban van, hogy elhagyta a rég felesleges „provincialis” jelzőt, a császári mandátumra való hivatkozást, mellőzte a hagyományos intelmeket, bevezető rendeleteket, de azért még a címlapon sem említi, hogy új sorozatnak vagy javított kiadásnak tekintendő. Címe egyszerűen és szárazon: *'Pharmacopoea Austriaca'*.²⁸¹

Szerkesztőbizottsága – az 1812. október 1-jén kelt előszó szerint – így alakult: elnöke Joseph Andreas von Stiff protomedicus, tagjai: F. Matschek orvostudományi dékán, Valentin von Hildenbrand, a gyakorlati orvostan

²⁸¹ Nyomatott Bécsben, 1812-ben (VI, 155 p.)

tanára, J. Jacquin báró, a vegytan és növénytan tanára, B. Vietz, a törvényszéki orvostan tanára, J. A. Scherer, a természettan tanára, továbbá J. Scharinger és J. Wödl, a bécsi gyógyszerész-grémium elnökei.

Ez a kiadás egy éven belül elfogyott, úgyhogy a bizottságnak 1813. november 16-án új kiadásról kellett gondoskodnia. A szerkesztőbizottságban ez alatt csak annyi változás történt, hogy elnöke is bárói rangot nyert, Matoschek helyét az új dékán: I. F. Hieber foglalta el, a törvényszéki orvostan tanára helyett pedig Hartmann, a pharmacologia professzora lépett be.

Mint nevezetes újítás kiemelendő ebben a kiadásban a harmadik táblázat, a reagens szerek jegyzéke – *ad investigationem corporum* [a testek vizsgálatához], noha maga a szöveg ezek használata felől nem intézkedik. Összesen 30 kémszer van itt felsorolva, egyszerű névszerinti enumerációban, s úgy készítésük, valamint alkalmazásuk a gyógyszerésznek belátására van bízva. Hogy ezt a látszólagos anomáliát megértsük, figyelembe kell vennünk az egyetemi tanrendszert és az itt használt régi könyveket, amelyek hallgatónlag elfogadott kommentárt szolgáltattak a hivatalos gyógyszerkönyvekhez. Egyébiránt ezek is túlnyomóan csak az identitás megállapítására szorítkoznak, a kisebb fertőzések kimutatása másodrangú kérdés, még korszerűen is tökéletlen. Ennyiből is kitűnik, hogy még a XIX. századbeli gyógyszerkönyvek sem tökéletes alkotások, s jelentőségük magukban véve csekély.

Ilyen az 1814. évi opus is, amelynek címe különben változatlan, de a kiadás: *editio altera emendata* [második, javított kiadás], jelezve van. Megjelent és érvénybe lépett 1814-ben, kiadója a régi. Változatlan utánnyomása készült ugyanott 1818-ban és Mediolanumban²⁸² 1819-ben. Változott, de nem hivatalos kiadásai közül említem a Trommsdorf-féle erfurti 1814-i és 1820-i kiadásokat. Ami e kiadásoknak nálunk való érvényesítését illeti, mind a kettőnek valóságos életbelépéséhez problematikus, amennyiben van ugyan egy királyi rendeletünk 1811. évi február 26-ról, amely homályosan azt involválja, hogy a magyar árszabás és gyógyszerkönyv terve meg nem engedhető – „*Instructio pro apothecis in Austria stabilita concinnanda et Hungariae atque Transsilvaniae adaptanda*” [Az ausztriai gyógyszerházaknak szóló hivatalos utasítás, amelyet Magyarország és Erdély viszonyaival kell összhangba hozni és számukra alkalmazni] –, csakhogy azt a rendeletet az erdélyi Gubernium kapta, nem pedig a magyar Helytartótanács.

Van továbbá két lakonikus leirat 1813. február 26-ról (1691. sz.) és 1813. március 2-ről (5329. sz.), mely németül és latinul azt hangoztatja, hogy a „*Pharm. Austr. emendata ubique ad amussim observanda...*” [Javított osztrák gyógyszerkönyv, amelyet mindenütt teljes egészében figye-

²⁸² Mediolanum = Milano

lembe kell venni]. E rendeletekről azonban tudnivaló, hogy még a gyógyszerkönyv kibocsátásakor készültek az osztrák örökös tartományok számára. Megtalálhatók ugyan a Helytartótanács iratai közt is, de annak semmi nyoma, hogy a megyékkel közölték volna.

Per analogiam mindamellett arra kell következtetnünk, hogy ez a kiadás mégiscsak utat lelt arra, hogy hivatalosnak ismertessék el, amire közvetett bizonyítékokat szolgáltat az 1812–15. évi osztrák árszabások körül folyt makacs küzdelem. Ennek főbb momentumai közül csak azokat említem, melyek tárgyunkkal szorosan összefüggnek. Ilyen volt pl. az 1812. évi bécsi árszabás érdekében kibocsátott 1813. január 26-án kelt 1691. sz. rendelet, mely a bécsi taxát a szokásos átdolgozás és magyar kiadás nélkül változatlan alakban akarta kihirdettetni.

Érthető, hogy ez a rendelet nagy megütközést keltett, mert az 1804. évi királyi leirat fenntartás nélkül biztosította számunkra azt a jogot, hogy az osztrák kiadású gyógyszerárszabást alapul véve azt a honi viszonyoknak megfelelően alakíttassuk át: *'Nova taxa – pro Austria elaborata prae-vio examini per Commissionem e medicis et pharmacopoliis – pro Hungaria adaptanda visa est'*.²⁸³ Mivel az újabb rendeletet csak az udvari tanács adta ki, a királyi szó erejében bízó megyék és gyógyszerészek bátran tiltakozhattak ellene.

*

Főleg az 1815. évi osztrák árszabás érdekében kifejtett nyomás találkozott nagy ellenállással. Hasztalan rendelkezett a Helytartótanács – hivatkozva a legfelső akaratra –, mely szerint a *'Taxa Austriaca sine praevia hacdum consueta circumstantiis regni adaptatione in Regno publicanda et observanda...*'²⁸⁴ a vármegyék újból ellentmondtak. Erre az ügyre vonatkoznak a Helytartótanács szeptember 11-i 2581. számú és december 17-i 33123. számú rendeletei, valamint az udvari tanács által kieszközölt október 6-án kelt 13143. számú, valamint a november 24-én kelt 14710. számú királyi mandátumok.

A megyék remonstációi, a gyógyszerészek panaszai hasztalanok voltak, néhány évre megszilárdultak az osztrák árszabások. Ilyen módon publikálták²⁸⁵ pl. az 1816. évi bécsi árszabást, illetve ennek budai, német nyelvű utánnomását. E kiadásról megjegyzendő, hogy a hírhedt „bécsi érték” itt szerepel utoljára, mert a következő kiadványok már mind „pen-

²⁸³ „Ausztria számára kidolgozott új árszabás, amelyet előzetesen egy orvosokból és gyógyszerészekből álló bizottság vizsgált meg a Magyarországra való alkalmazás céljából”

²⁸⁴ „A mindeddig az ország körülményeihez való szokásos előzetes alkalmazás nélkül közzé teendő és betartandó osztrák árszabás”

²⁸⁵ Lásd az 1816. április 23-án kibocsátott 12198. sz. rendeletet.

gő pénzláb”-ra vannak átszámítva. Időközben azonban a taxának évről-évre való kiadása Bécsben is megszűnt, ehelyett két fontos rendelet jelent meg, mely egyaránt kihat a gyógyszerkönyvre és a taxára. Ezek az 1818. évi, méregkönyvet szabályozó rendelet és az 1819. évi június 1-i 14693. számú helytartótanácsi rendelettel kiadott „Elenchus praeparatorum chemicorum in solis pharmacopoliis vendendorum” [A csak gyógyszerházakban árusítható vegyi készítmények jegyzéke]. Mind a kettő a már fent kiemelt 1810. évi taxához kiadott rendelet pótlékának tekinthető, de fontosak azért is, mert bennük már előrevetítik a készülőkben levő új taxa és gyógyszerkönyv.

Ha valaha szükséges a politikai és történelmi viszonyok mérlegelése egy gyógyszerkönyv megítélésénél, akkor mellőzhetetlen ez a válságos időkben készült osztrák gyógyszerkönyv új kiadásánál. Egész Európa súlyos megpróbáltatásokon ment át, más képet öltöttek a birodalmak, de főleg Ausztria, valóban „longe aliam faciem obtulit” [messze más arcot mutatott], mint az új munka előszava mondja. Megszűnt a zárlat, helyreállt a szabad kereskedelem, Itália ismét Ausztriához csatoltatott és általában megszűnt a kényszer, hogy a világ önmagát – a pharmacopoeák támogatásával – ama hitben ringassa, hogy az egzotikus szerek feleslegesek, nélkülözhetők, vagy endemikus drogokkal helyettesíthetők. Ilyen körülmények között a hivatalosan mellőzött szerek újból visszatértek, s legalább a gyógyszerkönyvből kiszorították a dubiózus régi készítmények és simpliciák egész seregét. Kiszorult – ezúttal már végérvényesen – a galenikus szerek nagy része, ha nem felelt meg a tudományos igényeknek, hogy helyet engedjen a terjedő vegyi készítményeknek.

Nevezetes haladásnak mondható a kemikáliák terén, hogy az avult nomenklatúrát mellőzte a tudományos racionális elnevezések javára, vagy legalább a régieket az újnak rendelte alá. Ugyancsak a nomenklatúra újítása az, hogy az eddigi német–latin nevekhez még olasz elnevezést is csatolt. Hivatalos indokolás szerint: „Italiae suum vivendi aegrotandi et medendi genus est” [Itáliának sajátos jellege van az életmód, a betegségek és a gyógyítás tekintetében]. Ennek a „suum genus”-nak [sajátos jelleg] eleget tett azzal, hogy a pharmacopoeában olasz nomenklatúra is szerepel! De valamelyes nemzeti vívmány lehetett ez is, mert bennünket még ebben sem részesítettek.

Egyébiránt a gyógyszerkönyv szelleme, valamint szerkesztőbizottsága nem változott, amennyiben csak időleges tagjai az orvos-fakultás dékánja: Paula de Mutzer és a két gyógyszerész: J. Moser és P. Reich (aki mint a bécsi grémiumnak pro tempore elnökei léptek be). Az új kiadás: *Pharmacopoea Austriaca. Editio tertia, emendata*²⁸⁶ még ugyanezen esztendőben lé-

²⁸⁶ Pharmacopoea Austriaca. Editio tertia, emendata. Vindobonae, 1820. Car. Gerold. IV, 160 p.

pett érvénybe, nálunk tudomásvétele végett az 1821. november 27-én kelt 1472. sz. Mand. Regium alapján a Helytartótanács december 11-i 30895. sz. rendeletével közöltetett. Hasonló módon ajánlva – a kórházi és szegény praxis céljaira – hirdették ki az 1820. évi osztrák katonai gyógyszerkönyvet, majd az 1822. évi bécsi árszabást, újból azzal az ígérettel, hogy mihelyt a körülmények megengedik, megfelelő magyar taxa is meg fog jelenni. Hogy ezt az ígéretet valóban komolyan vették, bizonyítja a királyi rendelet alapján már 1826-ban szervezkedő taxa-bizottság, mely 1827/8-ban az orvosi kar dékánja, 8 orvoskari tanár és 4 gyógyszerész bevonásával kulcsot készített, ennek alapján megszerkesztik a háromnyelvű új árszabást, melynek magyarításai a Bugát–Schuster-féle műnyelv első hivatalos emlékei. Az új árszabást megerősítette az 1829. május 22-én kelt 602. sz. királyi rendelet és kihirdette a Helytartótanács ugyanezen év június 16-án 16600. számú körrendeletével: *Taxa pro Regno Hungariae distinctim elaborata altissimo loco approbata...* [A Magyar Királyság számára részletesen kidolgozott és a legfelsőbb helyen jóváhagyott árszabás].

A hozzáfűzött „Normalia praecepta” [Kötelező előírások] című utasításból tájékoztatóul néhány részletet emelünk ki, amelyek direktívát nyújtanak az elmondottakhoz, egyúttal magyarázatul szolgálnak mostani rendeletünk megértéséhez. Nevezetesen: itt találunk nyomot arra nézve, hogy a néhai osztrák gyógyszerkönyveket visszahatólag mennyiben tekintették irányadónak az osztrák rendeletek alapján, amelyekből az itt idézett Normalia származik. Megjegyzem, hogy e rendelkezések szövege később megjelent magyarul is, de eredetileg német nyelven kurrentáltak. Az érdekesebb szakaszok a következők:²⁸⁷

„1. §. A gyógyszerészek valamennyi és minden egyes orvosság elkészítésekor, mind eddigelé is, az új gyógyszerkönyv kiadásáig az 1820-ban kiadott Gyógyszerkönyvet vegyék figyelembe.

²⁸⁷ Az eredeti szövegrész így hangzik:

1. §. „Haben sich die Apotheker bey Zubereitung aller und jeder Arzneyen so wie bisher an die zuletzt da geschriebene Pharmacopoea 1820 bis zur Herausgabe eines neuen Dispensatoriums genau zu halten.

Zur Zubereitung jener Arzneyen, welche in der angezeigten Ausgabe der Pharmacopoea nicht mehr enthalten sind, doch aber wegen ihres häufigen Gebrauches in die vorliegende Taxe aufgenommen, und mit den Zeichen eines Sternes bezeichnet wurden, haben die Apotheker die Vorschrift in der Pharmacopoen der Jahre 1814, 1812, 1794, 1780, 1774 in rückgängiger Ordnung auf zu suchen...

7. §. Jene Artikel, welche in den gegenwärtigen Taxe mit den Zeichen eines Kreuzes † bezeichnet sind, müssen die Apotheker in einem Abgesonderten und verschlossenen Schranke verwahren, auch dürfen sie selbe nur mit höchster Vorsicht abgeben und nie anders, als nach der gehörig ausgestellten Vorschrift eines befugten und ihnen gut bekannten Arztes verabfolgen. Aber auch andere kräftig wirkende Arzneyen dürfen die Apotheker ohne Vorschrift eines befugten Arztes nicht hintangeben und bloß die minder wirksame Arzneykörper bleiben dem Handverkaufe überlassen...”

Azoknak az orvosságoknak a készítésekor, amelyek az említett gyógyszerkönyv kiadásában már nem szerepelnek, ám gyakori használatuk miatt a jelenlegi árszabásba föl vannak véve, és csillaggal vannak jelölve a gyógyszerészek az 1814, 1812, 1794, 1780, 1774-ben kiadott Gyógyszerkönyvek előírásait kövessék, mégpedig visszamenőleges sorrendben...

7. §. Minden olyan szert, amely a jelen árszabásban kereszttel (†) van jelölve, a gyógyszerészek kötelesek egy elkülönített és zárt szekrényben őrizni, ám önmaguk is csak a legnagyobb gonddal adhatják ki őket, s nem másképpen, mint egy erre illetékes és általuk jól ismert orvos erre szolgáló receptjének előírásai alapján. Ám a többi erős hatású orvosságot sem adhatja ki a gyógyszerész az erre illetékes orvos receptje nélkül, csupáncsak a gyöngébben ható gyógyanyagokat árusíthatja szabadon...”

Ugyanezen taxa érdekében kiadatott az 1829. szeptember 15-én kelt helytartótanácsi rendelet, melynek történelmi fontossága abban van, hogy a taxa illetve pharmacopoea tárgyában kiadott német–latin rendeletek utolsója. Közbejött az 1830. évi 8. §. „A honi nyelv műveléséről”, ami új irányt szabott az önálló magyar gyógyszerkönyv iránt támasztott követelményeknek. Már ennek hatása alatt íródott az 1831. évi pótlék is, de határozottan jelentkezik az új eszmék nyoma a budai és pesti grémium felterjesztésében, amennyiben bírálni meri az osztrák pharmacopoea nyomán kidolgozott új árszabás függelékét. Az ügy érdeméből mit sem von le az, hogy e beadványt a Helytartótanács 1832. február 14-én kelt 4484. számú határozatával ridegen elutasította, mert a válaszban ismét feltűnik az önálló pharmacopoea eszméje.

A Helytartótanács a gyógyszerészek indokolt kérelmére 1832. évi március 20-án kelt 6675. sz. rendeletével utasította az országos protomedicust, Lenhossék tanárt, hogy a hazai viszonyokhoz alkalmazott magyar diszpenzatórium és taxa megírásáról gondoskodjék, egyetértőleg a pesti egyetem orvosi karával. A történelmi fontosságú utasítás e része így hangzik: „A budai és pesti gyógyszerésztestület ide beterjesztett, s átküldött folyamodványára adott válasz ügyében, uraságotat az ezügyben folyamodó rendek kérésével kapcsolatban ezúton arra kérjük, hogy a királyi orvostudományi kar közreműködésével, egy, a tudományok és a Magyar Királyság jelen állapotához igazított gyógyszerkönyv elkészítését vállalja el... és a hozzákapcsolt árszabással kiegészített gyógyszerkönyvet végül hivatalunknak mutassa be.”²⁸⁸

²⁸⁸ Az eredeti szöveg:

„Penes transpositionem erga subsequam remissionem isthic adjacentis gremii pharmacopolarum Budensium et Pestiensium recursus dominatio vestra in nexu ordinum hoc ipso in merito ad se dimissorum hisce inviatur, ut cum influxu Facultatis Medicae Regiae Scientiarum Dispensatorium, moderno Scientiae Statui et Regni Hungariae penitus adcommodatam mox suscipiat... et adornatum Dispensatorium cum taxa huic superstructa isthuc demum exhibeat...”

A leirat híre igaz örömet keltett mindenfelé, örömmel fogadta tervét az egyetem, a gyógyszerészek, akik Láng Adolf Ferenc és társainak sürgetésére országos egyesület létesítésén fáradoztak, s részt kértek az előmunkálatokban is. Közbejött az 1832. évi október 16-án kelt 26342. sz. rendelet, mely a taxa pótlékát hatályon kívül helyezte, majd az 1833. évi 3096. sz. rendelet, mely néhány szer árát újból felemelte, de az ad hoc szervezett pharmacopoea-bizottság működésének semmi nyoma. Pedig a dolog igenis sürgős volt, amennyiben Bécsben már folytak az új 1834. évi kiadás előmunkálatai és a Regni conformitas megkívánta, hogy addigra elkészüljön a magyar gyógyszerkönyv is. A grémiumok tervezete csak részben sikerült, de életbeléptetésük miatt mégis elodázták a gyógyszerkönyv előmunkálatait. Ekkor már megjelent, sőt életbe is lépett az osztrák gyógyszerkönyv IV. kiadása, melyet nálunk csupán tudomásvétel végett hirdettek ki.

A mű címe: *'Pharmacopoea Austriaca. Editio quarta emendata'*.²⁸⁹ Az óhajtott magyar gyógyszerkönyv tehát elmaradt, bár a Helytartótanács rendeletei, sőt királyi mandátumok sürgetik. Így pl. az 1835. január 13-án kelt 736. sz. királyi leirat a protomedicusnál, a Helytartótanács pedig január 27-én kelt 2903. sz. rendeletével az egyetem orvosi fakultásán keresi az elsikkadt művet, de hasztalanul. Ódiumát senki sem akarta elvállalni, úgy látszik el sem készült! Pedig elmaradása az erkölcsi veszteségen kívül még anyagi károkat is okozott, amennyiben annak tudatában, hogy az új gyógyszerkönyv nyomán külön árszabás is lesz szükséges,²⁹⁰ a taxa-bizottság csak ideiglenes supplementumokat adott ki. Ilyen volt az 1838. november 13-i pótlék és ennek 1840. március 26-án 7099. sz. javítása, holott Ausztriában ekkor már a második új árszabás jelent meg, a gyógyszerkönyv pedig – editio IV. emendata [negyedik, javított kiadás] – külön kiadásban látott napvilágot azóta, hogy nálunk a magyar pharmacopoea megjelenését várták...

Szorosan véve nem tartozik ide – bár mint komoly kísérlet figyelmet érdemel – Kováts Mihály dr. műve a 'Magyar patika',²⁹¹ mintegy cáfolat arra a szállongó hírre, hogy a magyar pharmacopoea megjelenését nyelvi

²⁸⁹ Pharmacopoea Austriaca. Editio quarta emendata. Vindobonae, 1834. Typis Caes. Reg. Aulæ et Status Typographiæ. VI, 192 p.

²⁹⁰ Taxæ medicamentorum pro regno Hungariæ et partibus adnexis, anno 1838. editæ supplementum. Budæ, 1838. Typis universitatis. 20 p.

²⁹¹ Kováts Mihály: Magyar patika, az az Magyar- és Erdély országban termő patikai állatok, növények és ásványok, orvosi hasznaikkal egyetemben. A falusi külörvosoknak, földes uraknak és lelki tanítóknak számokra. Hogy a falusi ügyefogyott, beteg adózó népen kevés költséggel és azoknak bizodalmas kívánságok szerint segíthessenek. 1. és 2. rész. Pest, 1835. Gyurián és Bagó. 16, 488 p.; A 3. rész ezen cím alatt: Magyar patika kalauza ó és új chemiai szótár. Orvosi terhek és mértékek. Patika vizsgálat. Pest, 1836. Gyurián és Bagó. 155 p.

nehézségek gátolják. Pedig tudjuk, hogy a voltaképpeni causa peccans [a hiba] másutt keresendő, de az apró intrikáknak mégis sikerült megakadályoznunk e várva-várt mű létrejöttét. Eszméje újból felmerült Lenhossék halálakor (1840), mikor a hivatalos megbízás legalább alakilag az utódra szállt és még inkább 1842-ben, mikor az új árszabás megírása elkerülhetlenné vált.

A bizottság kénytelen-kelletlen ismét elfogadta alapul az 1826. évi osztrák árszabást, illetve gyógyszerkönyvet, bár ezt nálunk nem hirdették ki, ennél fogva hivatalosan életbe nem lépett egészen 1843-ig, mikor a Helytartótanács május 30-i határozatával alkalmazását elrendelte. Egy mindenképpen érdekes háromnyelvű munka: *'Gyógyszerek árszabása Magyarországra és hozzá kapcsolt tartományokra nézve'*²⁹² intézkedései, de maga a taxa is, mint e nemben utolsó kiadvány, megérdemlik figyelmünket.

Nevezetesen az osztrák gyógyszerkönyv 1833/4. évi IV. kiadásából az 1836. évi lenyomatot rendelik meg mindaddig, míg más rendelet ki nem adatik. Szabatosabban írja ezt körül a latin szöveg, amely világosan kimondja, hogy az osztrák gyógyszerkönyv addig kötelező, „donec alia edita fuerit Pharmacopoea” [amíg egy másik gyógyszerkönyv meg nem jelenik]. A régibb „gyógyszerkészítési rendeletek felől”, amint ez egyetlen esetben a pharmacopoeákat nevezi, szó szerint átveszi az 1829. évi fentebb idézett rendelet intézkedéseit, sőt hozzáteszi, hogy ezeknek árak is a régibb árszabás szerint léssen meghatározandó. Mivel a gyógyszerkönyvben magában a † (kereszt) jelzés intézménye hivatalosan még nem honosult meg, az erős hatású szerek megkülönböztetésül csak az árszabásban vannak külön megjelölve, amint ezt az általános rendeletek IV. §-a szabályozza. Ugyanott látjuk, hogy a diszpenzatóriumok által teremtett vidéki és városi gyógyszerészek kategóriája még mindig fennáll, mert egyes szerek csillaggal (*) vannak jelölve, jelölül annak, hogy e „szerek tartására falusi gyógyszerészek nem kötelesek”.

Különlegessége ennek az árszabásnak, hogy függelékkel ad az 1836. évi, voltaképpen csak 1843-ban életbelépett osztrák gyógyszerkönyvhöz. Ez 18, jobbára vegyi anyag előírását tartalmazza, melyek az osztrák pharmacopoeát ilyen módon kiegészítik, s ugyancsak hivatalos szerekül tekinthetők, noha a gyógyszerkönyvben nem foglaltatnak. Ezek a következők: Aqua kreosoti, Aqua picea, Axungia porci lota, Carbonas ferri saccharatus, Decoct. Zitmanni fortius et mitius, Elixirium aurantior. compos., Empl. adhaesivum (e két utóbbi a porosz gyógyszerkönyvből van átvéve), Extract. cubeb. aether., Extr. filicis maris aeth., Extr. chinae

²⁹² Taxa medicamentorum pro regno Hungariae et partibus eidem adnexis. – Gyógyszerek árszabása Magyarországra és hozzá kapcsolt tartományokra nézve. – Arzneien-Taxe für das Königreich Ungarn und die denselben einverleibten Provinzen. Ofen, 1843. Gedr. in der k. ung. Univers.-Buchdr. VIII, 90 p.

fuscae frigide par., Ferr. lacticum, Hydrargyr. jodat. rubrum, Hydrarg. jodat. flav., Murias chinini, Oxydum ferri hydratatum (qua antidotum arsenici), Pulvis aerophorus, Tannas plumbi recens.²⁹³

*

Ezek előrebocsátása után szólnunk kell az immár hazánkba is behozott, és egészen 1855-ig érvényben volt IV. kiadású osztrák gyógyszerkönyvről.

Lássuk mindenekelőtt a mű szerzőit. A bizottság elnöke: Joseph Andreas von Stifft, mint protomedicus, tagjai: J. Jacquin báró, a vegytan és botanika professzora, I. Ch. Schiffner, orvoskari dékán, J. A. Scherer lovag a természettudományok, F. Hildebrand a gyakorlati orvostan és J. I. Knolz a pharmacologia professzorai; továbbá J. Moser és I. Moll gyógyszerészek, mint a bécsi grémium elnökei. A tudomány újabb vívmányai közül, melyek a medicina tudományát előbbre vitték, az előszó kiemeli a minőleges elemzés fejlődését, főleg a stoechiometria²⁹⁴ haladását, valamint a szerves savak és az alkaloidák felvételét a gyógyszerkincsek közé. Érthető, hogy ezek mellett a hagyomány tekintélyén alapult egyszerű anyagokat és galenikus szereket tömegesen kellett kiemelni, de még a megmaradtakat is gyökeresen revideálni. E tekintetben a racionalizmus elvei által vezetett az újabb, még ki nem próbált vagy romlékony szerek tartása csak feltételesen kötelező, amennyiben ezek külön jegyzékbe vettek fel. A nomenklatúra tekintetében a régi nyomon halad, azaz a szinonimákat lehetőleg mellőzi.

²⁹³ Grabarits István lektor kiegészítései:

Aqua kreosoti = kreozot-víz, a kreozot bükk- vagy kőszénkátrányból készül; mosásra borogatásra (fertőtlenítő)

Aqua picea = fakátrányból készített kátrányos-víz

Axungia porci lota = olvasztott disznózsír

Decoct. Zittmanni fortius et mitius = Zittmann erősebb és gyengébb főzete, szárcsagyökér és más anyagok mellett higanykloridot is tartalmaz; vérbaj ellen

Elixirium aurantior. Compos. = összetett narancs elixír

Extract. cubeb. Aether = az orvosi kubeba (indiai cserje) terméséből készült éteres kivonat

Extr. filicis maris aeth. = az erdei pajzsika gyökértörzséből készített éteres kivonat

Extr. chinae fuscae frigide par. = kinakéreg

Ferr. Lacticum = tejsavas vas

Hydrargyr. jodat. Rubrum = vörös higanyjodid

Hydrarg. jodat. flav. = sárga higanyjodid

Murias chinini = kininklorid

Oxydum ferri hydratatum (qua antidotum arsenici) = vashidroxid; arzénmérgezés ellen-szere

Pulvis aerophorus = szódabikarbonáttal készített pezsgőpor

Tannas plumbi recens = frissen készített ólomtannát

²⁹⁴ stoechiometria = sztöchiometria

Ha most azt nézzük, hogy az előszóban érintett elvek mennyire érvényesültek a műben, a sok szép ígéretnek nyomát sem találjuk. A régi besztás, a szereket egyszerűek és összetettek csoportjába osztani, mereven érvényesül. Tudományos leírásról, megkülönböztetésről szó sincs. Száraz enumeráció az egész. A medicinális név mellett a tudományos, pl. botanikai elnevezés, utána a német és olasz megnevezés. Befejezésül pl. a drogokból előállított készítmények felsorolása úgy, hogy egy-egy tétel alig igényel többet négy-öt sornál. Az összetett szerek és vegyi készítmények formulái ugyancsak szűkszavúak és sehol sincs kísérlet arra, hogy a szer jóságának milyen kritériumai lehetnek. Az egyedüli következetesen keresztül vitt elv a fajsúly megállapítása, emellett az invocált minőleges és térfogatos elemzésnek vagy képlet alkalmazásának semmi nyoma, akár csak a száz évvel régebbi kiadásokban. Körülbelül ezt bizonyítja az appendixbe foglalt újdonságok gyűjteménye: bona mixta malis [rossz és jó vegyülete].

A házilag készítendő újdonságok sora a következő: Acetum colchici, Acidum hydrocyanicum, Aqua amygdalar. amar. concentrata, Aqua laurocerasi, Acidum phosphoricum commune, Conserva cochlear., Extract. filicis maris., Extr. nucis vomicae alcohol., Hydrojodur. lixiviae., Lactucarium, Murias auri et sodae., Morphiium, Acetas morphii, Oxydul. hydrarg., Phosphas ferri, Phosphas sodae., Tinctura colchici, Tinct. lixivae, Tinctura jodi, Ung. mercuriale fortius (cum oleo cacao).²⁹⁵

²⁹⁵ Grabarits István lektor kiegészítései:

Acetum colchici = őszi kikericscetes kivonata

Acidum hydrocyanicum = ciánsav

Aqua amygdalar. amar. Concentrata = tömény keserűmandula-víz

Aqua laurocerasi = borostyánmegy-víz

Acidum phosphoricum commune = foszforsav

Conserva cochlear. = orvosi kanáltormából (*Cochlearia officinalis* L.) készített

Extract. filicis maris. = erdei pajzsika gyökértörzséből készített vizes kivonat

Extr. nucis vomicae alcohol. = sztrichnin magvakból készített alkoholos kivonat

Hydrojodur. lixiviae. = kálium jodát

Lactucarium = közönséges kerti saláta beszáradt tejnedve

Murias auri et sodae. = natrium- és aranyklorid

Morphium = morfin

Acetas morphii = morfin-acetát

Oxydul. hydrarg. = fekete vagy vörös higanyoxid

Phosphas ferri = vasfoszfát

Phosphas sodae. = nátriumfoszfát

Tinctura colchici = őszi kikericsből készített tinktúra

Tinct. Lixivae = (?) káliumhidroxid oldat

Tinctura jodi = jódtinktúra

Ung. mercuriale fortius (cum oleo cacao) = kakaó-olajjal készített erősebb higanyke-
nőcs

A mellékletben találjuk a korábbi kiadásokból már ismert táblázatok ugyanolyan terjedelemben, mint pl. a II. kiadásban.

Úgy látszik, hogy hosszasan foglalkozunk a IV. kiadású osztrák gyógyszerkönyv történetével, de mint az eddig érintett eredmények bizonyítják, megérdemli a figyelmet, sőt még részletesebb tanulmányt is, hogy a hozzá fűződő fontosabb momentumokat megérthessük, de paginae augustia impeditus [hely hiányában],²⁹⁶ mellőzzük a többit, főleg a pharmacopoeához fűződő magyar gyógyszerkönyv tervének bukását ...

A lázongva ébredező nemzeti öntudat napjaiban történt ugyan kísérlet arra nézve, hogy Lenhossék utóda és az egyetem új megbízást kapjon a magyar gyógyszerkönyv kiadására, de a Helytartótanács többé nem állt kötélnek. Aldotta a jó szerencsét, hogy az előbbi ügyet sikerült elintéznie, sőt, hogy a további hasonló kísérleteknek is elejét vegye, néhány kisebb jelentőségű ügy kapcsán – feltűnés nélkül – az osztrák gyógyszerkönyvet végleg szerette volna meghonosíttatni. Erre vonatkozik a pesti orvosi fakultás 1847. március 17-én hozott határozata, amikor Stáhly, Havass és Réczey tanárok emlékezetes válaszukban hivatalosan megírták az osztrák gyógyszerkönyv tudományos értékét:

„Az ausztriai pharmacopoea korlátoltsága – mondja a fakultás válasza – az orvosi tudomány előrehaladott állásával meg nem fér ... alázattal kérendőnek véli az orvosi kar, miszerint a most fennálló 1836. pharmacopoea átvizsgálását, s a jelen körülményekhez leendő alkalmaztatását kegyelmesen elrendelni...”.

Tudjuk, hogy a kegyelmes kir. Helytartótanács napjai ekkor már meg voltak számlálva, s ha netán jóakarata is lett volna, ez ügyben már nem intézkedhetett. Az új idők szele elsöpörte annyi mással együtt a Helytartótanács avult intézményét, még mielőtt a tervbe vett új árszabást kidolgozhatta volna.

Az első felelős magyar minisztériumot, nevezetesen a kereskedelmit – ahova ideiglenesen a gyógyszerészet is tartozott – annyira lefoglalták a szervezés munkálatai, hogy Klauzál miniszter sem tehetett sokat. Idevágó intézkedései közül említjük az 1843. évi árszabás protrahálását – a két ármódosító rendelet kapcsán – a többi nagy terv végrehajtására már nem jutott idő, s így történt, hogy a szabadságharc nagy napjait a régi budai árszabás és az 1836. évi osztrák gyógyszerkönyvvel éltük át. Másfelől történtek ugyan kísérletek legalább az önálló táborigyógyszer elenchnus [lajstrom, leltár] összeállítására²⁹⁷ Flór Ferenc – mint a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetője – részéről. Általánosabb gyógyszerészeti érdekű rendeleteket adott ki Obonyai János doktor Mészáros had-

²⁹⁶ szó szerint: a lap szűkössége által akadályoztatva

²⁹⁷ Lásd a Debrecenben napvilágot látott hivatalos 'Közlöny' 1849. február 1-jén kelt 16. számát

ügyminiszter nevében,²⁹⁸ majd Szemere belügyminiszter,²⁹⁹ ezek részletezését azonban mellőzzük.

Szabadságharcunk bukása után a reactio első évében még változatlan maradt a régi „rend”, noha 1850. december 4-én a budai árszabáshoz pótlékot kaptunk, melynek érvényessége visszahatólag január 1-jével kezdődött. A továbbiakra nézve a hátralevő osztrák árszabások és gyógyszerkönyvek ismertetését, mint általában elterjedt kézikönyveket mellőzzük, csupán a sorrend okáért regisztráljuk megjelenésüket: 1836-tól 1854., illetve 1855-ig újabb gyógyszerkönyv nem jelent meg.

Tizenkilenc évi latolgatás után végre belátták, hogy a régi gyógyszerkönyvek szelleme tarthatatlan, színvonaluk alacsony, szóval mint a szerkesztőbizottság maga is beismerte: „scientiarum naturalium artisque pharmaceuticae progressibus respondere desiit” [a természettudományok és a gyógyszerészet fejlődésével többé nem tartott lépést]. Ezt hangoztatta az időközben nmezszervezett birodalmi egészségügyi tanács, amidőn elhatározta, hogy a kor színvonalán álló pharmacopoeát szerkeszt. E célból bevonta munkálataiba a vidéki orvos-gyógyyszerész egyesületeket, s a különböző tudományos társulatokat, s így jött létre a valóban tudományos alapokra fektetett, gyökeresen átalakított új osztrák gyógyszerkönyv, a '*Pharmacopoea Austriaca*'.³⁰⁰

A munka 1854. október 20-ról kelt 25069. sz. belügyminiszteri rendelet kíséretében jelent meg, s érvényessége ezúttal minden külön intézkedés nélkül hazánkra is kiterjesztetett. Zajtalanul, szinte észrevétlenül kezdődött hivatalos alkalmazása, még tudományos lapjaink is alig emlékeznek meg róla. Ellenben hosszabb tárgyalásokra szolgáltatott alkalmat a nyomában kiadott árszabás érvényesítése, bár ennek ügye már teljesen különvált a gyógyszerkönyvétől. Kérdésünk szempontjából ki kell emelnünk azt, hogy a keresztjelzés (†) mai érvényében és terjedelmében hivatalosan alkalmazva, ebben az V. kiadású gyógyszerkönyvben lép fel legelőször.

Különleges irodalma e szomorú időkből való gyógyszerkönyvnek nincs, csak az 1860-as évek elején Kátai Gábor³⁰¹ merete szóvá tenni némely hibáját és ezzel kapcsolatban a magyar árszabás ügyét. Egyébiránt az önálló pharmacopoea-taxa reménye fennenn élt ekkor is, mert ébren tartották azt a budai és pesti grémiumok felterjesztései, főleg 1855–62 közti években. E mozgolódásnak erkölcsi sikere abban nyilvánult meg, hogy 1865-ben, mikor a VI. kiadású osztrák gyógyszerkönyv előmunkálatai megindultak, a szerkesztőbizottságba több magyar gyógyszerészt is meghívtak.

²⁹⁸ Uo. 2385. sz. rendelet

²⁹⁹ Uo. 140. sz. rendelet

³⁰⁰ *Pharmacopoea Austriaca*. Editio Quinta. Viennae, 1855. K. K. Hofbuchdruckerei. 8, 273 p.

³⁰¹ Kátai Gábor (1831–1878) karcagi orvos és gyógyszerész

Tudnunk kell, hogy ebben az időben sűrűn szedte nálunk is tagjait az általános osztrák gyógyszerész-egyesület és a „kivánatos közösségérzet ápolása” e kollegiális érintkezés révén szépen haladt. Tervben volt a gyógyszerkönyv ügyével kapcsolatban megvitatni néhány „általános kari érdekű reformügyet”, közte sok olyan kérdést, melyek ódiúmát főleg a magyar gyógyszerészek érezték. És a meghívottak mégis egyértelműen visszautasították a megtisztelő figyelmet. Nem vettek részt sem a tudományos vitákon, sem a reform-tárgyalásokon, mintha már érezték volna az új idők szelét.

Igy ismét a magyar gyógyszerészek közreműködése nélkül készült el az új osztrák pharmacopoea. Ezt az első és „utolsó kínálkozó kedvező alkalmat” megfontolt célzatossággal mulasztották el a magyar gyógyszerészek. Várták a hajnalhasadást. Tudjuk, hogy a közbejött politikai viharok miatt elhalasztódott az új gyógyszerkönyv kiadása is. A Monarchiát ért csapások meghozták alkotmányunk helyreállítását, miáltal a rég készen levő munka megjelentetése újabb halasztást szenvedett.

A felelős magyar minisztérium csakhamar megalkotta az Országos Közegészségügyi Tanácsot,³⁰² melynek alapszabályai szerint egyik sürgős feladata volt a magyar gyógyszerkönyv kidolgozása. Már javában folytak az előmunkálatok, mikor az új, VI. kiadású osztrák pharmacopoea megjelent (1869).

Ennek jelentősége már csak abban van, hogy gyógyszerkönyvünk szerkesztőbizottsága, tekintetbe véve az osztrák pharmacopoeák hosszú uralmát, más pharmacopoeák mellett erre is tekintettel volt. Egyébként az editio VI. csak olyan irodalmi esemény, akár a *'Pharmacopoea Germaniae'* (Német Gyógyszerkönyv) megjelenése, mert hatóereje nálunk egy pillanatig sem volt. Szükségesnek tartjuk ezt különösen hangsúlyozni azért, mert sokan a nálunk érvényben volt osztrák gyógyszerkönyvek sorába az editio VI-at is számítják. E téves nézet abból származik, hogy a belügyminiszter az Országos Közegészségügyi Tanács előterjesztésére 1869-ben – mikor gyógyszerkönyvünk előmunkálatai megindultak – rendeletileg kimondta, hogy további intézkedésig a régi osztrák gyógyszerkönyv marad érvényben. Ez a rendelet tehát még az V. kiadású gyógyszerkönyvre vonatkozik, noha a régi világ emberei közül túlbuzgalom, vagy félreértés folytán az 1869. évi kiadást is beszerezték.

Nyilvánvaló, hogy a *'Pharmacopoea Hungarica'* 1871-ben,³⁰³ illetve 1872-ben csak az 1855. évi V. kiadású osztrák gyógyszerkönyvet szoríthatta ki, mert az editio VI. megjelenése is már alkotmányunk éveibe esett. (...)

³⁰² 1868. április 9. és június 14.

³⁰³ Magyar Gyógyszerkönyv. – Pharmacopoea Hungarica. Pest, 1871. Ráth M. 581 p.